

Pedig nem múlt el nap, hogy az én egészen
 eléggő áldozatomnak szivarfüstje huszadik
 emeleti irodáig ne hatolt volna.

Nem szállt le úgy az éj, hogy kedvenc titkárnóm,
 a fiatal bárány, meg ne tudta volna,
 melyik párnázott ajtó mögött lakik az Isten.
 Mert a huszadik emeleten lakik az Úr, és az Ő
 szentélye közvetlenül az Igazgatótanács tárgyalója
 mellett van.

Mert a huszadikon lakozol, Uram, üzlethálózatunk
 és valamennyi leányvállalat Atyja, és én ideleenn
 töltöm szerencsétlenségemnek napjait az
 alagsor alatt több szinttel.

És parkolóór az én nevem, Uram, és nem humánerőforrás-
 menedzser többé, és kényszervállalkozásom forrásai
 lassanként kiapadnak.

És titkárnóm sincsen, fiatal bárány, mi több, undorral
 fordul el láttamra lakkcsizmájában a sarki kurva.

Ne fordítsd el arcodat tőlem, Uram, a mélygarázsból
 kiáltok hozzád, emelj föl magadhoz engem
 a huszonegyedik emeleti bárba!

Mihail Sebastian

NAPLÓ, 1935–1944 (I)

Részletek

Vallasek Júlia fordítása

A Napló és a Naplóíró

A két világháború közötti korszak a modern román szellemi élet egyik „legsűrűbb” korszaka, számos (részben mindmáig ható) irodalmi és filozófiai munka születik ekkor. A folyóiratokban, a friss kiadványok szerzőiként olyan nevek szerepelnek, mint Emil Cioran, Mircea Eliade, Constantin Noica, Eugen Ionescu, Camil Petrescu stb. Ennek a kivételesen ritka szellemi koncentrátságú korszaknak egyik nem éppen marginális, de központi szerepbe soha nem került figurája az a

Iosef Hechter nevű fiatal ügyvéd, aki Mihail Sebastian néven vált ismert (de valahogy mindig a második vonalban tárgyalt) regényíróvá, színpadi szerzővé, műfordítóvá.

A bräilai gimnázium írogató diákjában az érettségi bizottság elnöke, Nae Ionescu fedezte fel a későbbi író és publicistát. A bukaresti egyetemen logika- és metafizikakurzusokat tartó professzor a kor csaknem minden fontosabb fiatal alkotójára rendkívüli hatással volt, Sebastian számára is ő lesz a szellemi mentor, a rajongott

mester, akitől érzelmileg akkor sem tud majd elszakadni, amikor az már szélsőségesen jobboldali, antiszemita nézeteket hangoztat. Mihail Sebastian Bukarestben hallgatott jogot, majd Párizsban szerzett közgazdasági és jogi doktorátust. Hazatérte után munkatársa lett a kor valamennyi jelentősebb román folyóiratának. A harmincas években kezdte publikálni elsősorban Proust és Gide ihletkörében fogant szépirodalmi munkáit, először prózát: FRAGMENTE DINTR-UN CAIET GĂSIT – 1932 (RÉSZLETEK EGY MEGTALÁLT NAPLÓBÓL), FEMEI – 1933 (NŐK), ORASUL CU SALCĂMI – 1935 (m. AKÁCOK VÁROSA, 1971), ACCIDENTUL – 1940 (m. MENEDÉK, 1965, 1970), majd a harmincas évek végétől színdarabokat is: JOUL DE-A VACANȚA (JÁTÉK A BOLDOGSÁGGAL), STEAUA FĂRĂ NUME (NÉVTELEN CSILLAG), ULTIMA ORĂ (LAPZÁRTA), INSULA (A SZIGET).

Szépirodalmi munkásságának zöme nem jobb és nem is rosszabb annál, amit ugyancsak a harmincas évek során közeli barátai, Mircea Eliade vagy Camil Petrescu publikáltak. Igazi vihart azonban nem ezek, hanem a két legszemélyesebb, legintimebb írása kavart (bár ez a vihar aligha tekinthető egyértelműen irodalmi recepciónak, hiszen a viták nem irodalmisztétikai érvek mentén zajlottak): az 1934-ben megjelent DE DOUĂ MII DE ANI... (KÉT-EZER ÉVE...) című, a romániai zsidóság kérdését tárgyaló, önéletrajzi elemekkel átszótt regénye és az 1935–1944 között írt, 1996-ban közreadott NAPLÓ-ja. (JURNAL, 1935–1944. Humanitas, București, 1996.) Ezt a naplót szinte haláláig vezette: 1945. május 29-én, harmincnégy éves korában autóbalesetben halt meg.

Mihail Sebastian 1934-ben regényes formában keres választ arra a kérdésre, hogy mi a szerepe, a lehetősége, a jövője a romániai zsidóságnak, és vallástörténetészként, a téma hozzáértőjeként mesterrét, Nae Ionescut kéri fel előszóírónak, aki eleget is tesz a felkérésnek, és az előszóban kifejti ekkor már vehemensen antiszemita, vasgárdista nézeteit. Maga a re-

gény nem elég jó ahhoz, hogy megbírja a tárgyalt téma súlyát, téziszjellege mindvégig érzékelhető, de a regényt érő támadások zöme sem irodalomkritika, a szöveg többnyire csak alkalom arra, hogy a kritikusok megfogalmazhassák erősödő legionárius hitvallásukat. A sorozatos támadásoknak kitett író 1935-ben CUM AM DEVENIT HULIGAN? (HOGYAN LETTEM BOTRÁNYHŐS?) címen megjelentetett hosszú esszében válaszol, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a NAPLÓ, amit ekkor kezd írni, és mintegy kilenc éven át folytat, legalább olyan meggyőző válasz, mint a gyors védekezésre szánt esszé.

Az 1935–1944 közti évek eseményeit rögzítő NAPLÓ fél évszázaddal a szerző halála után jelent meg, mégis szenvedélyes vitát váltott ki a román közéletben, ráadásul nemcsak a nacionalista sajtó támadta élesen (ami várható volt), hanem a magukat demokratikus irányultságúnak valló lapok is, például a Mircea Dinescu alapította *Academia Cațavencu*. A NAPLÓ megjelenését követő szellemi pezsgés anyaga (elemző, mérlegelő, felháborodott, elragadtatott hangon írott tanulmányok, recenziók egyaránt) Iordan Chimet gyűjtésében DOSAR MIHAIL SEBASTIAN (A MIHAIL SEBASTIAN-DOSSZIÉ) címen 2001-ben jelent meg. A szenvedélyes vita voltaképpen érthető, ha arra gondolunk, hogyan jelennek meg a NAPLÓ lapjain a román szellemi élet talán mindmáig legfontosabbnak tartott figurái. Az érzékeny író, a lélektani analízis nagymestere, Camil Petrescu, mint felfújt hólyag, végletekig megalkuvó, gerinctelen, gyáva figura? Noica és Cioran mint tűzön-vízen át meggyőződéses, elvhű legionáriusok? A nagy Mircea Eliade, aki vallástörténeti és mitológiai kutatásainak köszönhetően világszerte az egyik legismertebb román tudós, mint némileg hisztérius, önérdekét mindig szem előtt tartó vasgárdista? Ezen a ponton már rég nem Mihail Sebastianról és az ő zsidóságáról volt szó, hanem nagy-

fokú és hirtelen bekövetkező mítoszrombolásról, amely a kilencvenes évek román értelmiségi elitjét arra kényszerítette, hogy szembenézzen mesterként tisztelt elődei múltjával.

Más kérdés, hogy Sebastian a NAPLÓ-t nem a leleplezés szándékával írta, könnyen lehet, hogy egyes diszkreditáló részletek közlésébe nem is egyezett volna bele. A különböző beszélgetések, események lejegyzését nyilván befolyásolta a napló-író (a háború éveit egyre rosszabb) lelkiállapota, de akár az írói érzék is, amely megkövetel bizonyos fokú szerkesztettséget, esetenként poénosságot. Cikkekből, kritikákból, magánlevelekből például tudjuk, hogy a NAPLÓ-ban talán legkegyetlenebből karikírozott Camil Petrescu irodalmi munkásságát Sebastian rendkívül nagyra becsülte, haláláig szoros kapcsolatban álltak. Nem kizárt, hogy időnként éppen a baráti közelség torzít a perspektíván: a hozzá közel állótól többet vár, ezért haragjában, csalódásában szigorúbban, kevésbé megfontoltan is ítél felőle. Mert, és ez a legfontosabb, Mihail Sebastian, amikor naplóbejegyzéseiben a román szellemi élet nagyságairól fest ma ugyancsak megdöbbentőnek ható képet, akkor legközelebbi barátairól ír, olyanokról, akiket minden hibájuk, emberi gyengeségük, fatális tévedéseik ellenére szeret, még akkor is, amikor a jobboldali eszmék bővületében testületileg szembefordulnak vele. És nem tud egyszerűen, máról holnapra, nem szeretni. Talán azért, mert mindenképpen ellenére bízik abban, hogy a háború elmúltával, az események lecsendesedésével barátai visszatálnak régi önmagukhoz, hogy ismét létrejöhet az a szellemi és baráti kör, amely mindnyájuk fiatalágát meghatározta.

A magánnapló, amit szerzője soha nem szánt kiadásra, ezen a ponton túlszárnyalja a regényt. Sebastian NAPLÓ-ját olvasva egy idő után talán már nem a korszak és a korhangulat, nem a romániai zsidóüldö-

zés nagyjából mindmáig titokban tartott megdöbbentő eseményeinek felidézése a legizgalmasabb, hanem a főhős által megélt belső dráma. A (bármilyen okból végigélt) kitaszítottág krónikája. Annak az embernek a magánya, aki megpróbál logikusan, világos fejjel gondolkodni olyan korban, amely csak a szélsőségek mentén történő gondolkodást ismeri. A totalitárius eszmék bővületében élő közösséggel szembeforduló egyén reménytelen kiszolgáltatottságának drámája. Annak az embernek a drámája, aki önhibáján kívül, tisztán eszmei ellentétek okán, fokozatosan elveszíti a biztosnak vélt pontokat, munkahelyeket, feladatokat, barátokat, és magára marad életének egyre szűkülő köreiben.

Mihail Sebastian NAPLÓ-jából magyarul György Attila és Tankó Éva fordításában a *Székelyszó* 1997/3-as, Saszet Ágnes fordításában pedig a *Beszélő* 2001/6-os, illetve némileg szűkített formában az LK. K. T. 2. évf. 5-ös számában olvashatók részletek. A *Székelyszó*-ban közölt szöveg csak 1938-ig követi az eseményeket, főleg a román szellemi élet fontos figuráit megjelenítő bejegyzéseket, helyenként pikáns vagy lokális vonatkozásai miatt is érdekes részleteket (pl. egy Gyilkos-tónál tett kalandos kirándulást) közöl, az LK. K. T.-ben megjelent bővebb válogatás pedig elsősorban a romániai zsidóüldözés bemutatásának szándékával készült. Jelen válogatásban megpróbáltam minél teljesebb képet nyújtani a NAPLÓ és a Naplóíró világáról, ezért a könyv mindhárom rétegéből (magán-szféra, alkotói problémák, külvilág) kerültek be szövegrészek. Ahol úgy éreztem, hogy az adott bejegyzés a naplóíró személyiségének vagy a szövegkoherencia megteremtésének szempontjából elengedhetetlenül fontos eseményeket rögzít, ott újrarendeltem az előző publikációkban már szereplő részleteket.

Vallasek Júlia

1935. március 30., szombat

Nyomasztó volt Nae¹ tegnapi előadása. Vegyítésza vasgárdizmus – árnyalatok, komplikációk, kifogások nélkül. „A politika hadiállapot. Minden pártnak alapvetően az a célja, hogy legyőzze a többi pártot. Ebből levonható a végső következtetés, hogy a »belpolitika« fogalma abszurdum. Csak a hatalom megszerzéséről, eltulajdonításáról lehet szó, amikor a pártot összetévesztik a közösséggel. Ettől a ponttól kezdve csak gádzádkodni kell, hiszen itt már minden ellenkezés megszűnt. A nemzet olyan közösség, amely magába foglalja a háború gondolatát. Egy nemzet mibenlétét a barát-elleniség kapcsolatrendszer mentén lehet meghatározni.” És így tovább... Szerettem volna megmondani, milyen szörnyűséges ellentmondásokba keveredik önmagával, de sietett, és előadás után rögtön távozott.

Minden eretneksége a „közösség” ijesztő, vad absztrakciójából ered, ami hidegebb, mesterkétebb, mint az „egyén” fogalma. Megfelekedzik arról, hogy emberekről beszél. Elfelejtí, hogy ezek az emberek éreznek, hogy akármit mond is, él bennük a szabadság ösztöne, az egyéni lét tudata.

Az egészen az a legszomorúbb, hogy elméletei közönséges politikai számításból fakadnak. Biztos vagyok benne, hogy tegnap elsősorban azért beszélt így – ilyen kínos hitlerista felhangon, annyi politikai utalással fűszerezve –, mert a hallgatói közt ott állt egy népi ruhás vasgárdista. Éreztem, hogy neki beszél.

1935. június 10., hétfő

[...] Bolond fejjel hagytam magam belevinni egy olyan történetbe, amelyről eleve tudtam, hogy nem vezethet sehova. Íme, most itt állok fűlig szerelmesen, féltékeny vagyok minden egyes férfira, akivel lefeküdt, folyton azon gondolkodom, vajon most mit csinál, mit csinálhat; boldog vagyok, ha mosolyog, boldogtalan, ha ő túlságosan vidám, reszketek, ha meghallom a hangját a telefonban. Újraélem azt az árapályjelenséget, amit régen, a korábbi szerelmek legjobb pillanataiban éreztem: a reggeleket, amikor minden egyszerű, és semmi sem fontos, amikor mindegynek tűnik, hogy aznap találkozzunk-e vagy sem, a melankóliával terhes estéket, a testileg érzékelhető vágyat, hogy láthassam őt.

Mindez a komikus, gimnazista-, kamaszos érzélgősség formáját ölti. Felháborít a gondolat, hogy eközben ő² mindenféle aprósággal tölti az idejét, hogy ezek elszórakoztatják és feldobják az ő kis programokkal, sétákkal, frivolitásokkal teljes életét. Nagyon is (végtelenül) valószínű, hogy közben ezzel-azzal lefekszik – én pedig olyan bolond vagyok, hogy nevetséges félszeggel, komolyan mesélek neki a bonyolult „ügyeimről”.

Őt, akinek csak egy újabb férfi kellett, mintha fárasztaná ez a bizonytalanságom, a túl sok komplikáció. Én pedig úgy szenvedek ezektől a lényegtelen semmiségektől, mint egy gyermek. „Jó leány.” Egy nap felhívhatnám a lakásomra, megdughatnám, innánk egy pohár bort, elszívnanék egy cigarettát, feltennénk egy lemezt, és közömbösen vagy szórakozva hallgatnám, miket mesél előző szeretőiről. Ha mindez lehetséges volna, maga volna a tökély. A boldogság egy formája, és biztosan boldog is lennék. Ha mégsem lehet? Még egy kudarcba fulladt próbálkozás, és azzal annyi.

Egy biztos, most elég rosszul állok. Felháborító és olyan triviális, hogy ma megvet-

¹ Nae Ionescu.

² Leni Caler színésznőről, M. S. nagy szerelméről van szó.

tem neki Barbellion *Naplóját*,³ neki, akiről két hónappal ezelőtt Berariu azt mondta: „Próbálkozz csak, nála biztosra mész – mindenki velük lefekszik.”

És minden bizonynal igaza is volt. Holnap találkozom vele. Vasárnap elutazik.

1935. október 26., szombat

Tegnap reggel, az *Alcalaynál*⁴ felém nyújtott kézzel, kedélyesen mosolyogva hozzám lépett egy alak.

– Haragszol rám?

– Miért haragudnék? – nyújtottam én is a kezemet, anélkül, hogy tudtam volna, kinek, mert nem ismertem az illetőt. Ocneanu bemutatta:

– Niculae Roșu úr.⁵

Megdöbbsentett ez a komolytalanság. „Nem vagyok haragtartó” – mondogatta. Jól esett, hogy végig magáztam.

– Látja, uram, nem haragszom, de valamit meg kell mondanom: az ön rosszhiszeműsége monumentális.

Elsápadt, és hebegni kezdett, Ocneanu kezét tördelve próbálta békés vizekre terelni a beszélgetést – én viszont megőriztem a nyugalmamat, és továbbra is túlzott udvariassággal beszéltem: ez volt az egyetlen mód arra, hogy legyűrjem a viszolygást.

Ez az alak hihetetlenül buta. Beszéltek egyes zsidókról, akik értelmesek, műveltek, egy részük ilyen, a többi olyan. Ő becsüli a zsidókat. Becsül engem. Olvas engem. Mindig is olvasott. Az én műveltségem, az én stílusom, az én tehetségem stb. stb. Hagytam, hadd beszéljen, és elégedetten figyeltem, ahogy egyre jobban belegabalyodik a lapos udvariaskodás frázisaiba.

Végül mindent megértettem: szegény embernek most jelenik meg egy könyve, és – kertelés nélkül megmondta – nem szeretne róla olyan kritikát, mint amelyet ő írt az enyémről.

– Majd elküldöm önnek a könyvemet – ígérte búcsúzóul.

Micsoda alak! Nem emlékszem, hogy találkoztam volna már ilyen szintű aljassággal. De nem szabad elragadtatnom magam! Látom, kezdek patetikussá válni.

Már nem követem a Leni-szerelem (?) különböző fázisait. Annyi ellentmondás, vizsgáztatás, annyi baklövés, annyi dugába dőlt terv! Tegnap találkoztunk, és egyszerűen örültem neki. De elmúlik, ez is elmúlik.

1936. március 14., szombat

Reggeli a *Corsóban* Camillal,⁶ aki arra kért, nézzük át együtt a megjelenés előtt álló *Teze și antiteze* című munkáját, mert számos kétely és bizonytalanság merült fel benne. Vicesen, egy bókkal kezdte a beszélgetést:

– Ami az ábrázolt érzelmek mélységét illeti, az egész román irodalomban csak három komoly könyv van: a *De două mii de ani*, a *Patul lui Procust* és az *Ultima noapte*.⁷

³ W. N. P. Barbellion, Bruce Frederick Cummings angol publicista, a harmincas években népszerű THE JOURNAL OF A DISAPPOINTED MAN szerzőjének álneve.

⁴ Bukaresti könyvkiadó, itt jelent meg M. S. ORAȘUL CU SALCĂMI (ÁKÁCOK VÁROSA) c. regénye 1935-ben.

⁵ Sebastian DE DOUĂ MII DE ANI... (KÉTEZER ÉVE...) című önéletrajzi ihletésű regényének megjelenésekor heves antiszemita kritikát jelentetett meg az *Azi* c. újságban.

⁶ Camil Petrescu író TÉZISEK ÉS ANTITÉZISEK c. irodalmi tanulmányait egybegyűjtő kötetéről van szó.

⁷ M. S. KÉTEZER ÉVE... c. regényéről és Camil Petrescu két legismertebb lélektani regényéről (PROKRUSZTÉSZÁGY, m. Békési Á., 1966 ÉS A SZERELEM UTOLSÓ, A HÁBORÚ ELSŐ ÉJSZAKÁJA, m. Szász B., 1969) van szó.

Határozottan elhárítottam a dicséretet:

– Hagyjuk ezt, Camil, mellőzzük az én könyveimet, beszéljünk inkább a *Prokrusztész-ágyról*.

Lehetetlen némi gyengéd elnézés nélkül fogadni a jól időzített csodálatnak ezt a kiválóan bejáratott, egyszerű taktikáját. De azért a régi rokonszenvet érzem iránta. Apró ügyeskedései sosem háborítanak fel, inkább szórakozom rajtuk. Biztos, hogy fantasztikus figura. Újraolvastam 1922-ben, '24-ben írott cikkeit: lenyűgöző a pontosságuk, a hangnemük, a stílusuk.

Tegnap már nem mentem el meghallgatni Nae előadását. Kezd untatni. Az utolsó néhány előadás a tavalyi sorozat bosszantó politikai felhangokkal újraserkesztett változata volt. [...] Van valami démoni Naéban, nem hiszem, hogy az akadémikus kritika ki tudná kezdeni.

1936. március 19., csütörtök

Tegnap az egész csoportunk együtt vacsorázott Lillynél,⁸ és Camil – Mirceával és velem beszélgetve, azzal a bátor őszinteséggel, ami annyira jól áll neki, mintha a tények követelésére erőszakkal nyomná el a kötelező szerénységet – azt mondta:

– Végül is, drága barátaim, ismerjük el: csak három regényíró van: te, Mircea meg én.

Hihetetlen ez a Camil. Ha jelen lett volna, nem is tudom, például Sergiu Dan, akkor nyilván: „drága barátaim, csak négy regényíró van...”

1936. március 23., hétfő

Nem vagyok leereszkedve, de az első percek lázas tevékenységének vége. Szombaton, sőt még tegnap is úgy éreztem, hogy ezt a munkát két hét alatt be tudom fejezni. Azt hiszem, tévedtem. Néhány hónapba is beletelhet. Jó lenne szeptemberre befejezni és átadni a színháznak.⁹

Nekifogtam az írásnak. Tegnap felrajzoltam a háttérrel, a környezetet, ma megírtam az első jelenetet – amivel meg vagyok elégedve. Igaz, hogy rövid. Valószínűleg nehéz lesz egyszerre több szereplőt csoportosítani, mozgatni a színpadon. Nem tudom, mi sül majd ki belőle. De szükségem van erre a tapasztalatra. Mint írói technika is érdekel. Érzem, hogy egy színdarab témája van a kezemben, ebből semmi más nem kerekedhet ki, sem regény, sem novella. Eddig nem tudtam, milyen érzés jelenetként látni egy történetet. Egészen más alkotási folyamat, mint a regény esetében.

És csábít a kulisszák, a színpad, a plakátok világa! Van bennem egy kis ripacság. Ráadásul az izgalom, hogy Leninek írok! A gondolat, hogy az általam felépített világban fog élni, az én szavaimat mondja! Micsoda elégtétel lesz!

1936. április 14., kedd

[...] Két tíz-tizenkét éves gyerek beszélgetése ma a parkban: az egyik a katonai gimnázium egyenruhájában, a másikon térdzokni, rövidnadrág, kabát, nyakkendő, franciásan öltözve – ráadásul még szőke is –, mintha a Luxembourg-kertből jönne.

Katona: – Ti az iskolában viselitek a horogkeresztet?

Másik: – Az mi?

K: – Tudod, az a jel...

M: – Nem tudom.

⁸ Lilly Popovici színésznő.

⁹ JOCLU DE-A VACANTA (JÁTÉK A BOLDOGSÁGGAL) című színdarabját írja.

K: – Mi viseljük.

Ezután eltávolodtak, majd néhány perc múlva visszajöttek. A beszélgetés folytatódott. Hallottam, ahogy a szőke fiú magyaráz a katonának:

– A vallás nem ugyanaz, mint az állam. Már pár száz éve nincs közük egymáshoz. Tudod, az iskolában nem is tanulunk vallást.

Szó szerint. Másként nem is lenne érdemes idejegyezni. Egy rendőrtársadalom, mint amilyen a román, nem is hozhat létre mást, mint rendőrök újabb és újabb nemzedékeit. Ha nem foglalkozás szerint azok, hát a szellem, a gondolkodás rendőrei. Kíváncsi vagyok, milyen családból származik az a szőke kisfiú, aki nem tudja, mi az a horogkereszt. Szeretném megismerni az édesapját és megszorítani a kezét.

1936. május 3., vasárnap

Közgyűlés a S. S. R.-ben.¹⁰ Hogy is vehetek komolyan egy ilyen komédiát, hogy is képzelhetem, ha egy másodperc erejéig is, hogy valóban fontos, megválasztják-e Kiritescut vagy nem, hogy megszavazzák-e Toneghint? Egy órán át, amíg ott voltam, lázasan tevékenykedtem, csoportot alakítottunk, propagandát szerveztünk – csak amikor kiléptem az utcára, akkor jöttem rá, micsoda nevetséges szerepet játszottam.

Mi közöm nekem ehhez az egészséhez, a politikához, a cselszövésekhez? Kültelki szemét az egész, az írástudók külvárosa. Szörnyű, szörnyű és még egyszer szörnyű.

Egyébként is az irodalmi mérgezettség korszakát élem. Utálok. Miért is nem maradtam meg valami egyszerű mesterségnél, lennék ügyvéd vagy tisztviselő, hétköznapi, rendes ember, miért nem adatott meg nekem, hogy legyen egy házam, komplikációk, „izgalmak”, megbánások nélküli életem, szerelmem?

Még a bécsiek délután látott előadása (Molnar: *Grosse Liebe*) sem tudott teljesen helyrehozni. De legalább részem volt háromórányi elragadtatásban, néhány percnyi meghatódásban. Darvas Lilly nagy színésznő. Az egész nap a hiábavalóság ízet hagyta a számban. Megint eszembe jut, hogy az egész életemet elpocsékoltam.

1936. június 24., szerda

Botrány és zsidóverés a törvényszéken. (És két nappal ezelőtt még azon gondolkoztam, hogy felhagyok az írással, és kizárólag ügyvéd leszek.) Lehet, hogy szervezett pogrom felé haladunk. Tegnapelőtt este Marcel Avramovici-ot (a brassói Rachel tánti fiát) vagy húsz diák támadta meg az utcán, ájultan beráncigálták a diákothon pincéjébe, ahonnan két óra múlva „bocsátották el”, tépett, véres ruhában, a fején mély sebbel.

Tegnap a törvényszéken Sicu Davidovici-ot lelökték a lépcsőn, és Leibovici Marcut is megverték. Lám egy ember, aki nem szabadulhat a sorsától. Az egyetemen is őt verték a leggyakrabban.

Este a Gabroveni utcában – Carol Grümberghez mentem éppen – hadiállapot uralkodott. A zsidó kereskedők leengedték a redőnyeiket, és elszántan, ellenállásra készen várták a támadókat. Azt hiszem, nincs más kiút. Ha már fel kell fordulnunk, legalább bottal a kezünkben haljunk meg. Ez sem kevésbé tragikus, de legalább valahogy kevésbé nevetséges.

Ma reggel Leni felhívott telefonon, könyörgött, hogy ne menjek a törvényszékre, és biztosított, hogy egész tegnap aggódott miattam. Úgy tűnt, őszintén aggódik, és ez – miért ne vallanám be – örömmel töltött el.

¹⁰ Sediul Scriitorilor Români (Román Írók Egyesülete).

Stendhal *Naplóját* olvasom, és szeretnék valahol máshol lenni, valahol messze-messze, hírek és újságok nélkül, néhány klasszikus művel és – egy asszonnyal. Talán Lenivel. Valakivel, aki kevésbé izgága, akinek a jelenléte növényi jelenlét.

1936. június 25., csütörtök

Camil Petrescuval találkoztam ma reggel a *Capsában*.¹¹ Felháborodott, amiért meg merem említeni, hogy az antifasiszták craiovai pere barbár körülmények között zajlik.

– Ezeket nem is kellene bíróság elé állítani. Egyenest a börtönbe velük! Tíz, húsz év ítélet nélkül. Nemhogy még alkalmat is adnak nekik, hogy a tanúikkal meg az ügyvédekkel kommunista propagandát folytassanak!

A *Capsából* kijövet sétáltunk pár lépést az utcán, és újra elmondta, mi a véleménye a legújabb zsidóverésekről.

– Sajnálatos dolog, kedves barátom, de ezért is a zsidók a felelősek.

– Miért, Camil?

– Mert túl sokan vannak.

– Hát a magyarok nincsenek még többen?

– Lehet, de ők legalább egy tömbben, ugyanabban a tartományban élnek. (Nem értettem ezt az érvelést, de nem akartam folytatni a vitát. Mi értelme felidézni az 1934 januárjában folytatott hosszú beszélgetésünket? Kiismertem, akármit is mond, nem tud meglepni, legfennebb lehangol.)

Aztán ezzel folytatta:

– Kedves barátom, a zsidók provokálnak. Kétértelműen viselkednek. Beleszólnak olyasmibe, amihez semmi közük. Túlságosan is nacionalisták.

– Camil, döntened kellene végre: nacionalisták vagy kommunisták?

– Így, köztünk szólván, drága barátom, csodálkozom, hogy ilyen kérdéseket teszel fel. Hát *mi más a kommunizmus, ha nem a zsidók imperializmusa?*

Camil Petrescu mondja ezt. Camil Petrescu Románia egyik legfényesebb elméje. Camil Petrescu az egyik legérzékenyebb lélek Romániában. Hogy lehetne Romániában valaha is forradalom?

Mirceanál vacsoráztam, s mivel sem ő, sem Nina¹² nem értek még haza a városból, amíg vártam rájuk, vagy húsz oldalt olvastam a *Le côté des Guermentes*-ből. Egy jelenet, amiről teljesen megfeledkeztem (amúgy az az érzésem, hogy mindent elfelejtettem): Marcel ebédje Saint Loup-val és Rachel quand du Seigneurrel.

Döbbenetes, mennyire hasonlít Rachel Lenire. Mintha saját szerelmem történetét olvastam volna.

1937. február 25., csütörtök

Este kisebb fogadás nálunk. Mircea, Nina, Marietta,¹³ Maryse, Gheorghe,¹⁴ Lilly, Dinu.¹⁵ Azt hiszem, utoljára hívtam meg őket. Nem bírom elviselni azt a kettős játékot, amelyre gárdistaáttérésük óta a köztünk levő barátság nevében kényszerülnek. Mircea legutóbbi *Vremea*-beli cikkei egyre „gárdistábbak”. Nem is olvastam mindet. A legutolsó-t csak ma reggel, holott már pénteken megjelent, és mindenki arról beszélt.

¹¹ Elegáns bukaresti kávéház.

¹² Nina Mareș, Mircea Eliade első felesége.

¹³ Valószínűleg Marietta Sadova színésznőről és rendezőről van szó.

¹⁴ Gheorghe Nenișor színházi kritikus, M. S. barátja és felesége, Maryse.

¹⁵ Constantin Noica filozófus.

Létezhet-e barátság olyan emberekkel, akiknek egész sor tőlem idegen gondolatuk és érzésük van – mégpedig olyannyira idegenek, hogy elég belépnem az ajtón, máris szégyenkező, kellemetlen csend lesz a szobában?

Mirceánál már vagy tíz napja nem jártam. Mariettánál több mint egy hónapja. Talán megkíméljük magunkat a durva szakítástól, hagyjuk, hogy idővel maguktól szét-hulljanak a dolgok...

1937. március 2., kedd

Hosszú politikai vita Mirceával. Lehetetlenség összefoglalni. Lírai volt és zavaros, csupa felkiáltás, indulatszó, vádaskodás... Az egészből csak a (végre őszinte) vallomását jegyzem le: hogy szereti a Gárdát, hisz benne és a győzelmében. Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazu, Ștefan cel Mare, Bălcescu, Eminescu, Hașdeu – a maguk idejében mind vasgárdisták voltak. Mircea nyakra-főre idézett belőlük...

Amúgy nem mondhatnám, hogy nem volt szórakoztató. Véleménye szerint azok a diákok, akik tegnap este Iași-ban megkéselték Traian Bratut,¹⁶ nem vasgárdisták, hanem... kommunisták vagy a Nemzeti Parasztpárt tagjai. Így, szó szerint. Ami pedig Gogu Rădulescut¹⁷ illeti (Gogu uraságot, ahogy Mircea ironikusan nevezi), a liberális diákokot, akit vizes kötéllel vertek el a Gárda székházban – úgy kell neki. Így jár az áru-ló. Ő – Mircea Eliade – nem elégedett volna meg ennyivel, kiszúrta volna a szemét. Aki nem vasgárdista, aki nem gárdistapolitikát folytat, az mind nemzetáruló, és nem érdemel jobbat.

Talán valamikor majd újraolvasom ezeket a sorokat, és nehéz lesz elhinnem, hogy Mircea szavait foglalják össze. Ezért kell még egyszer hangsúlyoznom, hogy szó szerint jegyeztem le, amit mondott. Nehogy véletlenül elfelejtsen. Talán egy napon a dolgok eléggé lenyugszanak ahhoz, hogy felolvassam ezt az oldalt Mirceának, és lássam őt szégyenében elpirulni.

Arról se feledkezsem meg, mivel magyarázza, hogy szívvel-lélekkel rajong a Vasgárdáért:

– Mindig is hittem a szellem felsőbbrendűségében.

Nem szélhámos és nem is őrült. Csupán naiv. De milyen katasztrófális tud lenni a naivitás!

1937. október 20., szerda

Szombat este Lenivel és Frodával¹⁸ először a *Sörösszékérben*, aztán a *Melodyban*. Szándékosan sokat ittam. (Egyfolytában innék, hogy felejtsek...)

A *Melodyban*, miközben mindhárman élénk társalgásba merültünk, Lenit fogdos-tam az asztal alatt, aki nemcsak „se laissait faire”, de még segített is diszkrétén. Egész éjjel a combja közt volt a kezem. Közben néztem: az arca nem árult el semmit. Pergett a nyelve, mosolygott, figyelmes volt, kedves és magabiztos. És ott ült mellette a férje. És képes volt a szemébe nézni. És ezt a nőt imádtam két éven át, hűségesen, mint egy kutya.

Végre én is megismerem ezt a Lenit, a „petite putaine charmante”-ot, akit mindenki ismert – rajtam kívül, természetesen.

¹⁶ Traian Bratu, a iași-i egyetem rektora.

¹⁷ Gogu Rădulescu, ekkor kommunista szimpatizáns, később az RKP egyik vezetője.

¹⁸ Scarlat Froda, publicista, színházi kritikus, a *Rampa* c. színházi lap szerkesztője, Leni Caler férje.

Úgy néz ki, hogy nem adják elő a darabomat. Erős az antiszemita nyomás, és a színháznak semmi oka ellenállni. A nemzeti öntudat nem engedheti meg, hogy egy bukaresti színpadon Mihail Sebastian darabját játsszák. Semmi baj: van elég Fodor László-, Bús Fekete-, Franz Molnár-darab.

Sân-Giorgiu¹⁹ szó szerint azt mondta Camilnak: „Ötezer emberem van, egy pillanatig sem fogom megengedni, hogy bemutassák Sebastian darabját. Elhatározásomat Sicăval²⁰ is közöltem.”

Pillanatnyilag nem tudok rájönni, mi vezetett el oda, hogy kihagytak a repertoárból. Nem hiszem, hogy Sân-Giorgiu fenyegetőzése elég lett volna. Vagy Iorga cikkei. Összefüggő munkáról lehet szó. De nincs elég türelmem és kitartásom utánajárni a dolgoknak. Történjen minden, ahogy Isten akarja. Feladom.

1937. december 19., vasárnap

Normális életkörülmények között az, ami velem az elmúlt három-négy évben történt, ha nem is jó dolog, de semmi esetre sem katasztrófa. Persze súlyos, de éppen emiatt fontos.

Elveszíteni egy helyet (a *Cuvântul*), egy embert, akivel szemben felelősséget érzek (Nae Ionescu), egy sor barátot (Ghiță Racoveanu,²¹ Haig,²² Marietta, Lilly, Nina és végül Mircea, a legelső és legfontosabb barát), elveszíteni mindent, de mindent: harmincévesen ez nem feltétlenül tragédia, hanem a felnőttkor tapasztalata.

Nem kellene hálásnak lennem, amiért az élet kiüríti körülöttem a világot, amiért elveszi, megszünteti az idők során felhalmozott szokásokat, a kényelmet, és újra visszavisz a kezdethez, de már nem a húszéves öntudatlansággal, hanem harminc év józanágával?

De igen, de igen – csakhogy ahhoz, hogy ez így legyen, még hiányzik valami, az egyetlen dolog, ami elől nincs menekvés.

Mert minden más újraépíthető.

1937. december 29., szerda

Megalakult a Goga-kormány – és nem átmeneti formában, ahogy Bukarestbe visszajövet gondoltam, hanem stabil változatban. Új választásokat írtak ki, kormányozni fog, megvalósítja a Cuza-féle programot, amire a tegnapi beszédekben minden miniszter hivatkozott. Először lehetett hivatalos beszédekben megfigyelni a *Porunca Vremii*²³ szóhasználatát: ilyen-olyan zsidók, judaista hatalom stb.

Holnapra, holnaputánra várhatók az első hivatalos antiszemita intézkedések: az állampolgárok újrászámbevétele, a sajtóból, talán az ügyvédi kamarákból való kizárás.

Vajon elveszíttem a *Fundația*-beli helyemet?²⁴ Nagyon valószínű... Főleg, ha – ahogy a mai lapok írják – a *Fundația* a Hodos által vezetett Propagandaminisztérium irányítása alá kerül. De ettől függetlenül nehéz elképzelni, hogy egy Cuza-típusú rendszer

¹⁹ Ion Sân-Giorgiu, dramaturg, jobboldali publicista.

²⁰ Sică Alexandrescu, a Comedia Színház igazgatója.

²¹ M. S. szerkesztőtársa a *Cuvântul* című lapnál.

²² Haig Acterian, esztéta, színházi ember, Marietta Sadova férje.

²³ Szélsőjobb irányultságú újság.

²⁴ M. S. 1936-tól a *Revista Fundațiilor Regale* (Királyi Alapítványok Lapja) c. folyóirat szerkesztőségében dolgozik.

megtúrna „kulturális szerepkörben” egy zsidót, még ha az a szerep olyan halovány is, mint az enyém.

Nem tudom, milyen hangulat uralkodik a városban. Megdöbbenés, bizonytalanság, zűrzavar, félelem? A lapok szürkék, semmitmondók, tiltakozásnak semmi jele. Az az érzésem, hogy csak mostantól fogjuk megtudni, mi is az igazi cenzúra.

...Nem gyerekes dolog ilyen időkben irodalommal foglalkozni? [...]

Tegnap éjjel, amikor hazaértem Brassóból, Mozart egy zongoraversenyét hallgattam Stuttgartból, azt hiszem, ezt még nem hallottam eddig. Ma este a párizsi adón Bdúr szonáta, ugyancsak Mozart. És végül, amíg ezt írom (este 11-kor), ugyancsak egy francia adó, mintha ugyancsak Mozartot sugározna – talán egy szimfóniát.

Sok Mozart, nagyon sok Mozart, talán ez az egyetlen, ami vigaszt nyújt mindazért, ami történik.

1938. február 11., péntek

Tegnap megbukott a Goga-kormány! Váratlan, széles körű, ösztönös elégedettség, mintha ellenállhatatlan idegsokk ért volna mindenkit. Bizonytalan a helyzet – gondoltam, és egy zavaros álmokkal teli éjszaka után is csak ezt mondhatom –, megmaradnak ugyanazok a súlyos kérdések, legalábbis ami minket illet. Valószínűleg folytatódik az antiszemita elnyomás – mégsem tudom visszafojtani az örömet. Vigasztaló érzés látni, ahogy egy nagyszabású szélhámosság hirtelen kipukkan.

Leginkább a németországi hírek, pontosabban híresztelések teremtették meg a múlt éjszaka drámai hangulatát: az ideges örömet, elragadtatást, zaklatott nyugtalanságot, optimista nyüzsgést. Felkelés, utcai harcok Berlinben, három hadtest nyílt harcban az ostromlókkal stb. stb. Hihetetlen, ugyanakkor szédületes. Régi kiábrándultságom igyekezett elutasítani a hírt, de a bennem bujkáló (akár csalóka, pillanatnyi) boldogságvágy hinni akarta, hinni kezdte.

Éjjel kettőig egyedül járkáltam az utcán, a Palota környékén, beleveszve a tömegbe, hol ehhez, hol ahhoz csapódva – kérdezősködtem, híreket adtam tovább, meggyőző voltam, ha kételkedővel találkoztam, szkeptikus, ha fordítva történt. Nem tudtam hazamenni – egész éjjel kóboroltam volna. Valóban felajzott, stimuláló, várakozással, kétélyekkel és feltételezésekkel teljes hangulat uralkodott az utcán.

Most, miután eltelt néhány óra, és elolvastam az újságokat (ami Németországot illeti, bizonytalan a helyzet, de nem súlyos, semmi azonnali, elkerülhetetlen), nyugodtabb vagyok, kevésbé hiszékeny. Mintha egy átmulatott éjszaka után ébrednék.

1938. február 12., szombat

Tegnap éjjel, a válság éjszakáján találkoztam Camillal a Palotatéren, ahol hírekre vártam. Úgy tűnt, hogy megdöbbennek az események, és jólesett beszédesnek lenni a „hallgatásra kényszerült” Camil mellett.

– Ha látnád, hogy elárasztották a zsidók a *Corsót*! Tele van velük a kávéház. Valóságos birtokbavétel zajlik.

– Milyen antiszemita vagy, Camil! Gyere, megmutatom, mekkorát tévedsz, vagy ha nem, hát önmagadat próbálsz megteveszteni.

Karon fogtam, és elmentünk a *Corsóba*, körbejártuk az egész kávéházat, minden asztalnál megálltunk, és számoltuk a gyanús arcokat. Összesen vagy tizenöt zsidót találtunk a zsúfolt, izgatott, szenvedélyes csoportokkal tele kávéházban.

A tények láttán Camil mosolyogva visszavont mindent.

1938. április 12., kedd

Vasárnap este vacsora Mirceánál. Régóta nem találkoztunk, nem változott. Nagy kíváncsisággal figyeltem, hallgattam. Elfelejtett gesztusok, ideges bőbeszédűség, ezer találalomra odavetett dolog – mindez együtt szimpatikus, rendes, vonzó. Nehéz nem kedvelnem őt.

Csakhogy annyi mindent kellene mondanom neki a *Cuvântulról*, a Gárdáról, róla magáról és a megbocsáthatatlan kompromisszumairól. Nem lehet megbocsátani a politikai bukfenceit. Elhatároztam, hogy nyíltan beszélek vele. Amúgy sincs miért udvariaskodnom. Az ilyen visszatalálások ellenére a mi barátságunknak vége... Nem tudtam beszélni vele, mert épp amikor felálltunk az asztaltól, váratlanul beállított a Penci házaspár. Nem tudom, mikor találkozunk megint.

1938. augusztus 9., kedd

Nincsenek ihletett napok, de jaj, vannak rossz napok, amikor akármit írsz, akármit kínlódsz ki, rossz lesz, unalmas és szürke.²⁵ Semmi sem látható előre, minden, ha nem is hamis, de jelentéktelen, lapos, felesleges. Írok egy bekezdést, aztán azon gondolkodom, hagyjam meg vagy töröljem. Kitörölöm, végül csak jobbnak tűnik, mint amit a helyére írok.

Hát így vesztegettem el az egész mai napot. Nagy nehezen írtam három-négy oldalt, de olyan színtelenek, semmitmondóak, hogy szégyellem újraolvasni. Ez a fejezet, a hatodik, nem akar kimozdulni a helyéből.

Lusta lennék? Nem hiszem. Legalábbis nem lustább, mint máskor. Lelkiismeretesen, íróasztal mellett ülve töltöttem az előírt hat órát (talán félórával kevesebbet), de hiába. Minden szürke, közömbös. Beletörődéssel várom, hogy kivilágosodjon – de hát természetesen csak egyfajta várakozás létezik: „la plume ferme au-dessus du papier”, ahogy Renard mondta, és ő, szegény feje, igazán tudhatta, mit beszél.

1938. szeptember 18., vasárnap

Nagy siker.²⁶ Óriási siker. Tízszer is visszatapsolják, forró, vibráló hangulat a nézőtéren. Én moziban voltam. Filmet néztem, és sikerült olyan nyugodtan végigülnöm, mintha semmi különös nem történt volna aznap este. Az előadás vége felé értem vissza, még időben ahhoz, hogy érezzem azt az élénk, ünnepi, emelkedett hangulatot.

A ma reggeli beszámolóik dicsérőek. Telt ház a matinén. Estére már majdnem minden jegy elkelt. Számos telefonhívás, gratuláció.

Persze elégedett vagyok, de azt hiszem, nem vesztettem el a fejemet. Még mindig szkeptikus vagyok és főleg nagyon fáradt. Túl fáradt ahhoz, hogy mindent lejegyezzenek a bemutatóról. Talán majd holnap.

1938. november 30., szerda

Duca²⁷ és Stelescu²⁸ gyilkosaival együtt az éjjel lelőtték és eltemették Corneliu Cod-

²⁵ M. S. egyik legismertebb munkáján, az *ACCIDENTUL (BALESET)* c. regényen dolgozik. Magyarul *MENEDÉK* címen 1965-ben jelent meg Domokos János fordításában.

²⁶ A bukaresti Comedia Színház bemutatja *JOCUL DE-A VACANTA (JÁTÉK A BOLDOGSÁGGAL)* című, még előző évadról elhalasztott darabját, amely eleinte nagy sikert arat, aztán hamar lekerül a műsorról.

²⁷ 1933. december 29-én a sinaiai állomás peronján vasgárdisták agyonlőtték I. G. Ducát, a liberális kormány miniszterelnökét.

²⁸ Mihai Stelescu vasgárdistavezért 1936. június 16-án saját bajtársai gyilkolták meg, miután kilépett a mozgalomból.

reanut.²⁹ „Szökési kísérlet”, állítólag. Mindez túl gyorsan és váratlanul történt ahhoz, hogy kitaláljam, mi következhet még belőle.

Még egyszer, észre kell vennem, hogy a belső viszonyok váratlanul szigorúak, ami visszaesést jelenthet. A külföldi helyzet annyira zavaros, a legszerényebb optimizmusra sem ad okot.

1938. december 17., szombat

Dinu Noica Párizsból levelet küld Comarnescunak,³⁰ amelyben bejelenti, hogy Codreanu kivégzése után úgy döntött, belép a Vasgárdába, tehát semmisnek tekinti a *Fundatia Regală*val kötött szerződéseit, és a legrövidebb időn belül kész visszaküldeni a felvett előlegeket. Mindez jól jellemzi Dinu Noicát.

Mircea viszont meglátogatta Rosettit,³¹ hogy bejelentse, ő elsősorban író és tudós marad, könyveket akar kiadni, és mindenekfelett a *Fundatia* keretén belül szerveződő orientalisztikai intézettel szeretne foglalkozni. Ez sem rossz.

Este a Nemzetiben Wilde *Bunburyjének* a bemutatója. Én fordítottam. (Ezt persze senki sem tudja, mert Sadoveanu természetesen nem akart kockáztatni azzal, hogy kiteszi a nevemet a plakátra. Amúgy én sem büszkélkedem nagyon egy angol darab francia fordításból történt románra ültetésével.) Mégis mulatságos érzés színpadról visszahallani az általam írt szöveget. Valami furcsa szerzői kíváncsiság munkált bennem (mint ha legalábbis az én szövegem lett volna), a teljes távortartással párhuzamosan, hiszen egyáltalán semmi közöm nem volt az előadáshoz.

1939. március 20., hétfő

Csehszlovákia lerohanását személyes drámaként éltem meg. Az utcán olvastam az újság beszámolóját Hitler prágai bevonulásáról, és könnyes lett a szemem. Annyira megalázó és aljas, sérti mindazt, amit valaha is gondoltam az emberekről!

A tegnapi sajtóban megjelent cáfolatok ellenére úgy tűnik, Románia is ultimátumot kapott. Egyelőre csak az ipar teljes leállítását kérik, kizárólag agrárállam legyen az ország, a németek beszállítója, ami egyúttal biztosítaná számukra a román import és export feletti monopóliumot. Ha ezt elfogadják, legkésőbb őszre bent lesznek a németek. Ha nem fogadják el, tíz-tizenöt napon belül kitör a háború. Időközben Daladier és Chamberlain tiltakozó beszédeket tart.

Minden olyan groteszknek tűnik. Ha egy másik bolygóról néznénk, nevetséges volna. Így viszont...

Igen, ezen a most kezdődő tavaszon talán már háborúzni fogunk, talán ezen a tavaszon meghalok valahol egy lövészárokban.

Emil Gulian,³² akivel szombaton beszéltem telefonon, azt javasolta, álljunk össze néhányan, és fogadjuk meg, hogy aki közülünk életben marad, kiadja a harcban elesettek munkáit.

Be kell vallanom, nem nagyon izgat a kézirataim sorsa. Sokkal inkább azok a könyvek, amelyeket talán soha nem fogok tudni megírni. És főleg az élet – az életem, amivel mindmostanig semmit sem kezdtem.

²⁹ Corneliu Zelea Codreanu a Vasgárda vezetője.

³⁰ Petru Comarnescu, esztéta, kritikus, M. S. jó barátja.

³¹ Alexandru Rosetti, M. S. közeli barátja, a *Fundatia Regală* igazgatója.

³² Emil Gulian, költő, az orosz fronton halt meg.

1939. május 8., hétfő

Pénteken Könyvnap volt, én pedig kénytelen voltam a Front egyenruhájában megjelenni.³³ Valóban muszáj volt? Nem tudom. Talán ha elég komolyan veszem a dolgokat, ellenállok. Talán még a *Fundațiánál* betöltött munkámat sem veszélyeztettem volna. Annyi jó kifogás létezik! Olyan nehéz lett volna például beteget jelenteni aznap?

Szégyellem magam, különösen ott nagyon szégyenkeztem. Van-e még jogom megítélni egy ember morális értékét, nekem, aki nem voltam elég erős ahhoz, hogy kilépjek ebből a komédiából? Mi lesz velem, ha komolyabb nyomással találkozom? Hogy viselkednék egy koncentrációs táborban? Mennyi emberi méltóságom maradna a kivégzőosztag előtt? A belső szabadságommal fizetek egy havi 5535 lejes munkahelyért! Nem túl drága ár ez?

Tételezzük fel, hogy az írásaim egyszer majd jelentenének valamit egy távoli olvasó számára, vajon ez az egyenruha, ez a livré nem szünteti meg minden gondolatom, érzésem vagy írásom morális értelmét és jelentőségét?

Olyan író vagyok, aki lakájegyenruhát öltött. És ha arra gondolok, hogy vannak írók, akik ennél kisebb megalkuvást sem vállaltak, inkább máglyára mentek!

Formátlannak, csonkának érzem magam, mint aki elvesztette a jogot ahhoz, hogy leírja: ÉN, azzal az önbecsüléssel, visszafogott büszkeséggel, ami ezt a szót egyedül igazolni tudja.

„Civil vagyok” – írtam a *Cum am devenit huliganban*,³⁴ és büszke voltam erre az állításra, úgy éreztem, ez a szabadság, a függetlenség, a nonkonformizmus nyilatkozata.

1939. május 16., kedd

Behívtak. Ezúttal nem úszom meg. És nem is akarom. Ha egyszer meg kell történnie, jobb most, mint júliusban vagy ősszel, a hadműveletek idején. Holnap reggel megkapom a „felszerelést”, holnapután pedig, úgy tűnik, indulok Mogoșoaiára, ahol az ezredem (a 11-es) gyakorlatozik. Nem tudom, hogyan alakulnak a dolgok, de elhatároztam, hogy nagy nyugalommal, némi beletörődéssel, sőt jókedvvel fogadok mindent.

1939. május 18., csütörtök

Tegnap megkaptam a felszerelést – piszkos rongycsomó, még úgy is képtelenség a házban tartani, hogy minden ablak nyitva van! Egész éjjel a tetvektől rettegve forgolódtam az ágyban. Képtelenség felvenni ezt a borzalmat. Kénytelen voltam innen-onnan összeszedni egy tiszta egyenruhát: a régi, 1933-as mundérom, ugyancsak akkori kapcák, a nyári bakancsom. Nadrágot Comșától³⁵ kaptam.

Az imént főpróbát tartottam. Jaj, milyen siralmasan nézek ki. Mintha jól elvertek volna, nyamvadt, elformátlanodott, jelentéktelen figura lettem. Már nem én vagyok, már nem vagyok semmi, semmi. Valami, amit meg lehet ölni a tömegben, anélkül, hogy annak bármi jelentősége lenne, valami, amit sárba lehet hempergetni, istállóba vetni, amit ott lehet felejteni a mezőn, egy névtelen, identitás, tekintet, akarat, hang és élet nélküli valami – egy román katona.

³³ Minden közalkalmazott köteles volt a Nemzeti Újjászületés Frontjának egyenruháját viselni.

³⁴ HOGYAN LETTEM BOTRÁNYHÓS. A DE DOUĂ MIH DE ANI... (KÉTEZER ÉVE...) c. regényének megjelenését követő, többnyire antiszemita felhangú kritikákra M. S. 1935-ben a fenti címet viselő hosszú, könyvterjedelmű esszében válaszolt.

³⁵ Ioan Comșa ügyvéd, M. S. munkatársa, később műfordítóként, szerkesztőként is dolgozott.

1939. augusztus 23., szerda

Német–szovjet megnemtámadási szerződés!

Szédítő fordulatnak tűnik. Hirtelen az egész világpolitika más irányt vesz. Hiábavaló próbálkozás itt, Biharfüreden, háromnapos újságokból kikövetkeztetni, mi folyik a világban!

Tegnap este és ma hajnalban megpróbáltam valami rendet vinni az alakuló káoszba. Ha az, ami most Európában zajlik, színdarab volna, azt mondanám, kitűnő a cselekménybonyolítása. Az oroszok egy évvel később, most fizetnek Münchenért, mégpedig éppen fordítva, mint ahogy várható volt. Tökéletes a szimmetria. 1938 szeptemberében Anglia és Franciaország Oroszország háta mögött és ellenére szövetkezett Hitlerrel. 1939 augusztusában Oroszország szövetkezik Hitlerrel, Franciaország és Anglia ellen és a háta mögött. 1938 szeptemberében Csehszlovákia volt Hitler azonnal elkönnyvelhető nyeresége. Most Danzig. Minden a helyén van ahhoz, hogy a második felvonás az első tükröképe legyen. De nehéz pusztán dramaturgiai felépítésük alapján értékelni az eseményeket. Az oroszok nem csak a színpadi technika szépsége miatt lépnek be a képbe.

Tehát mi lesz? Semmit sem tudni. Eltűri-e Franciaország, Anglia és Lengyelország Danzigot? Ha igen, akkor nagy valószínűséggel háború lesz, mert nem látom be, miért lépne vissza Hitler most, hogy Oroszország felől védve van. Nem tűrik? Két, három, öt nap múlva Danzig a németeké – a hitleri nyomás pedig azonnal, automatikusan át-sugárzik Bukarestre. Úgy tűnik, ez esetben egész Délkelet-Európa elesik.

1939. szeptember 17., vasárnap

Tegnap orosz–japán szerződés. Ma, hajnali négykor a szovjetek bementek Lengyelországba, hogy elfoglalják, amit a németek meghagytak.

Boldogok a rögeszmések! Ők legalább meg tudják őrizni a nyugalmaikat, és továbbra is azt képzelhetik, hogy értik, mi folyik a világban. A kommunisták szemében, még az itthoniakéban is, minden rendben van, „a forradalom folytatódik”. Bármit lépjen a Szovjet, jól teszi.

A legionáriusoknak (a fogalom újraéledőben van) biztosított a német győzelem, aminek az árnyékában remekül meg lehet élni.

Hát én? Én, aki egyikben sem hiszek, és megpróbálok nem premisszák, hanem tények alapján dönteni? Nem kell megőrülni? Kétségbeesni? Nem kényszerül arra az ember, hogy azt mondja, innen kezdve minden, de tényleg minden elveszett?

Mit tehetek még ezekben a (talán utolsó) napokban? Egész nap zenét hallgatnék, ez az egyetlen kábítószereim. Egy nap mindnyájunkat levágnak, mint a tyúkokat. Kétségbeesés bomlottan, sokkal nagyobb figyelemmel, nyitott szemmel kellene várnom a közelebbi katasztrófát.

1939. szeptember 23., szombat

A merénylőket – hat vagy kilenc embert, még most sem tudni pontosan – a „tett színhelyén” kivégezték, holttestüket egy napon és egy éjszakán keresztül hagyták heverni a járdán, a fejükhöz pedig táblát tettek „*Hazaárulók*” felirattal.³⁶

Tegnap reggel arra jártam (az Elefterie hídon túl). Ezrével jöttek az emberek, autón, villamoson, busszal vagy gyalog. Mintha egy óriási vásárban lettünk volna. Nevet-

³⁶ 1939. szeptember 21-én a vasgárdisták meggyilkolják Armand Călinescu miniszterelnököt. Megtorlasként 252 vasgárdistát kivégeznek.

tek, tréfálkoztak. Egy szakasz katona az én ezredemből alig tudta valamelyest távol tartani a tömeget a kivégzettek holttestétől. (Ha arra gondolok, hogy én is ott állhattam volna őrségben, ha éppen be vagyok hívva!) Aki nem jutott el az első sorig, nem látott semmit. Egy asszonyosság háborgott is mellettem:

– Rendet kellene tartani, két sort csinálni, hogy mindenki láthassa.

A környékbeliek létrákat hoztak, s aki többet akart látni, két lejtért felmászhatót, és átnézhetett a sorok felett.

– Nem járja – mondta egy alak, aki kifizette a két lejt, de úgy látszik, csalódott. – Nem járja, csak a lábuk látszik.

Milyen kegyetlen, megalázó és becstelen ez az egész! Úgy hírlík, ugyanez a jelenet ismétlődött Craiován, Ploiești-ben és Turnu-Severinben is. A londoni rádió tegnap este „több tucat kivégzésről” beszélt. Azt suttoják, hogy nem több tucat, hanem több száz volt. Sőt pontosítanak: négy száz. Hogy a börtönökbe és légerekbe zárt legionáriusokat mind kivégezték.

Mi történhetett Naéval? Rosetti érdeklődött, és azt a választ kapta, hogy „két napja eltűnt”. Mi az, hogy „eltűnt”? Megszökött? Máshová vitték, és ott őrzik? Lelőtték?

Felhívtam Mirceát, érte is aggódom. Ő vette fel, és az egyik cikkének korrektúrájáról beszélgettünk. Így is megtudtam, amit tudni akartam: él. [...]

Nem tudom politikai szempontból megítélni ezt a drámát. Iszonyodom tőle. Jól tudom, hogy ezek az emberek mind, együtt és külön-külön ölbe tett kézzel nézték volna a gárdistaterrort, hogy a legnagyobb nemtörődomséggel halomra öltek volna minket. Azt is tudom, hogy elvakultságuk minden mértéket felülmúlt. Mégis, mégis, mégis szomorú vagyok, levert és nagyon kiábrándult.

Tegnap este is, ma is itthon maradtam, a szobámba érve első dolgom volt Mozart *andantéit* hallgatni, ez jelenti a menedéket. Aztán *A zsidó nép történetét* olvastam Dubnowtól, a XVI. századi Velencében, Páduában, Bécsben és Frankfurtban történeteket. Olvasás közben éreztem, hogy időben egyre távolodom a mától. Jó tudni, hogy olyan nép fia vagyok, amely századok során sokat, a mostaninál rosszabbakat is tapasztalt. [...]

Délután meglátogattam Mirceát. Reggel talákoztam Ninával a *Fundatián*nál, sápadt volt, kisírt szemmel tördelte a kezét:

– Megölik Mirceát, ne engedjétek, hogy megöljék Mirceát!

Azért mentem el, mert tudtam, hogy most senkinek sincs bátorsága felkeresni őket. Minden, abszolút minden elválaszt tőlük, de arra gondoltam, hogy bátorítani fogja, ha beszélgethet valakivel, még ha csak velem is. Sokkal nyugodtabbnak tűnt, lecsillapodott. Rosetti beszélni fog az érdekében Raleával, Iamandival, sőt talán még magasabb polcon levőkkel is, hogy biztos helyre menekítsék Mirceát. Együtt sajnálkoztunk, de mindketten a magunk módján. Úgy érzem, nekem több erkölcsi jogosultságom van kétségbeesni, mint neki. Mert ő, így vagy úgy, de benne volt, akarta a történeteket.

Ma viszont összeomlott. Már nem is lehet „magatartásról” beszélni. Magatartásforgácsok, alig visszafogott háborgás, dührohamok, kitörni próbáló, de megnyilvánulni képtelen rettenetes gyűlölet. Azt mondta, hogy ez a szörnyű megtorlás most, amikor „az ellenség a határokon áll”, gyalázatos dolog. Hát Armand Călinescu meggyilkolása akkor nem „állt a határon az ellenség”? Rákérdeztem, de csak a vállát vonogatta.

Nem azért kerestem fel, hogy vitatkozzunk, vagy hogy igazat adjon nekem. Nem most fogjuk kiegyenlíteni a számlát. Talán majd egyszer, később, amikor minden messze lesz már tőlünk – ha még életben vagyunk. Az az érzésem, hogy valami kétségbeesett elégtételként számít az orosz vagy a német megszállásra.

– Hiszek a román nép jövőjében – mondta –, de a román államnak meg kell szűnnie. Idegesen jöttem el tőle. Minden próbálkozásom, hogy szót értek vele, hogy a segítségére legyek, hogy éreztessem vele, nincs egyedül, kudarcot vallott.

1940. március 8., péntek

Azt mondja Mama, hogy miután elolvasott kétszáz oldalt az *Accidentulból*, egész éjjel nem tudott aludni bánatában.

– Hogy szerethetsz és hogy szenvedhetsz ennyire? – kérdezi, és hiába próbálok meggyőzni, hogy Paul nem én vagyok, hogy Ann nem létezik, Nora kitalálás, hogy a regény cselekményéből semmi sem esett meg a valóságban.

1940. március 15., péntek

Meghalt Nae Ionescu.

1940. március 16., szombat

Ideges, visszafojthatatlan sírás tört rám tegnap reggel, amikor két órával a halála után beléptem Nae Ionescu házába.

Nae magával vitte az életem egy részét, ami most, csakis most záródik le véglegesen. Milyen furcsa sorsa volt ennek a rendkívüli embernek, aki most beteljesületlenül, félkészén, legyőzve, ha nem esne nehezemre, azt is mondhatnám, hogy lecsúszva hal meg.

Éppen azért szeretem annyira, mert olyan kevésbé volt szerencsés! Milyen pofátlanak, sértőnek tűnik mások sikere! Șeicaru egészséges, gazdag és sikeres. Manoilescuból miniszter lesz. Tătărescu miniszterelnök. Herescu megkapta a professzori kinevezést, és a S. S. R. elnöke. Corneliu Moldovan irodalmi díjat kapott, és a kávéházban szónokol. Victor Eftimiu fogadásokat ad...

Nae Ionescut senki sem veszi komolyan, negyvenkilenc éves korában bukott emberként hal meg.

(Folytatása következik.)

Kiss Judit Ágnes

ELEKTROSOKK

Mit mondok el én, s mit mond a szöveg?
Mit hallgatok el, s mit hallgat el ő?
Míg azt hihetem, elrejt a szöveget,
váratlan hol tűnök elő?

Mint áramütéskor görcsbe a test,
úgy rándul a vers ritmusba, rímbe,
vele rándulok én is, rázuhanok,
lábánál fekszem kiterítve.